

Doç. Dr.
Bülent ÇELİKAydın Adnan Menderes Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
EFELER/AYDIN
bcelik@adu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3882-7877>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 08/04/2022 09/05/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1100373>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

H. 1132-1149/1720-1737 Yılları Arasında Sakız
Muhassıllığına Bağlı Bazı Mukataalardan Yapılan
Havaleler*Transfers Made from Some Mukataa Depending on Muhassıllık
of Chios Between H. 1132-1149/M. 1720-1737*

Öz

1566'da gerçekleşen Sakız Adası'nın Osmanlı donanması tarafından fethi, Osmanlı deniz gücünün Ege ve Akdeniz'deki faaliyetlerinin yoğunluğuna ve bir güç haline gelişine bakıldığında aslında geç kalmış bir fetihtir. Ada uzun yıllardır Ceneviz kontrolündeydi ve Osmanlı toprakları ile Batı Dünyası arasında, özellikle konu ticaret olduğunda, bir tampon bölge konumundaydı. Her iki tarafın da işine gelen bu mevcut durum, adanın Osmanlılar tarafından fethiyle sona erdi. Osmanlı idaresi başlarda kaptan paşa eyaletine bağlı bir sancak kurmayı denediysen de bundan kısa sürede vaz geçti. Ada gerek yetiştirdiği tarımsal ürünlerle gerekse Ceneviz idaresi sırasında oluşturduğu dokuma endüstrisi ve bunun ticareti sayesinde kendi ekonomik yapısını oluşturmuştu. Osmanlı idaresi adada yetişen sakız mestakisi ve dokuma endüstrisinden elde edilen gelirleri mukataa halinde işletmeyi tercih ederek burada idari-mali bir birim olan muhassıllık idaresini uygulamaya koydu. Zaman zaman Ege'de kadim düşman Venedik ile yapılan mücadeleler bu üretim ve ticareti zor durumda bıraksa da Osmanlı idaresi altında adada barış sürdü. Bu çalışmamızda adanın XVIII. yüzyıl'da Osmanlı merkezi tarafından vergilendirilen bazı mukataa gelirlerinden yapılan çeşitli harcama kalemlerini ve bu yolla Osmanlı Devleti'ne sunduğu katkıları incelemeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler; Osmanlı Devleti, Sakız Adası, Kırım Hanları, muhassıl, mukataa, kumaş, mastaki.

ATIF: ÇELİK Bülent, "H. 1132-1149/1720-1737 Yılları Arasında Sakız Muhassıllığına Bağlı Bazı Mukataalardan Yapılan Havaleler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/2 (Haziran 2022), s. (594-613)

CITE: ÇELİK Bülent, "Transfers Made from Some Mukataa Depending on Muhassıllık of Chios Between H. 1132-1149/M. 1720-1737", *Journal of History and Future*, 8/2 (June 2022), pp. (594-613)

Abstract

The conquest of Chios by the Ottoman navy, which took place on 1566, was actually a belated conquest, considering the intensity of the activities of the Ottoman Sea power in the Aegean and Mediterranean and its becoming a power. The island was under Genoese control for many years and was a buffer zone between Ottoman lands and the Western world, especially when it comes to trade. This status quo, which benefited both sides, ended with the conquest of the island by the Ottomans. Although the Ottoman administration tried to establish a sanjak affiliated to the captain pasha province at first, they gave up on this in a short time. In the past, the island has created its own economic structure thanks to the agricultural products it grows and the weaving industry it created during the Genoese administration and the trade of this industry. The Ottoman administration preferred to operate the incomes obtained from the Chios mastaki grown on the island and the weaving industry, as mukataa, put into practice the muhassılık administration, which is an administrative-financial unit. Although the struggles with the old enemy Venice in the Aegean from time to time made this production and trade difficult, under the Ottoman rule, peace continued on the island. In this study, we will try to examine the various expenditure items made from some muqataa the income taxed by the Ottoman center of Chios in the XVIIIth century and the contributions it made to the Ottoman Empire in this way.

Keywords; Ottoman Empire, Chios, The Crimean khans, muhassil, muqataa, cloth, mastic.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin tarihinde kuruluşundan itibaren rakiplerle yapılan askeri mücadele, oldukça büyük bir zaman dilimini kapsar. Bu konuda yani Osmanlı Devletinin savaşta geçirdiği toplam sürelerle ilgili yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Dankwart A. Rustow Osmanlı Devleti'nin 1450-1900 yılları arasındaki zaman süresinin %61'ini savaşta geçirdiğini ileri sürmektedir¹. Devletin timar gibi tarımsal üretimin devamlılığı ile eyaletlerde iç güvenliği de sağlayan ya da kuruluş aşamasının hemen başında mali potansiyelleri ve çerçeveleri belirlenmiş olan ve beyliğin iç hazinesine başta askeri harcamaların karşılanmasında kullanılacak olan ve mukataa olarak adlandırılan temel kurum ve prensipler hep bu askeri mücadeleyi desteklemek için var olagelmışlerdi. Uzun yıllar boyunca, timar ve mukataa gelirleri büyük Osmanlı askeri mekanizmasını desteklemişler, gelirleri doğrudan iç hazineye ayrılan zengin Mısır eyaletinden gelen hazinenin Osmanlı maliyesinin gelirleri içinde yer almasıyla da bu finansal destek en yüksek noktasına ulaşmıştı². XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı maliyesinden para çıkışı olmadan, timar

1 Dankwart A. Rustow, "Askeri Miras", L. Carl Brown, İmparatorluk Mirası. *Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* içinde. Çev.Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2000, s. 362. Rustow'a göre Avrupa Devletleri içinde sadece İspanya, aynı süre zarfında % 66'lık oranla Osmanlı Devleti'ni geçiyordu.

2 Mısır'dan İstanbul'a XVIII. yüzyılda yıllık 20 milyon paranın altında vergi gönderilmemeye çalışılırdı. Bu yüzyılda Osmanlı merkez hazinesinin yıllık geliri 1,2 milyar parayken, Mısır eyaleti gelirleri 100 milyon paraydı. İstanbul ile Mısır hazine gelirlerinin oranı 12/1 idi. Osman Onur Genç, *Osmanlı Mısır'ında Bir Yerel Hazine Örneği "Keşufiyye" (1711-1795)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021, s. 4. XVII. yüzyılda 1 para=3 akçe, 1 kuruş 40 para idi. Bir sonraki yüzyıl'da özellikle savaşlar nedeniyle kuruş'un değer kaybı %50'lere ulaşacaktı. Bkz. Ali Akyıldız, "Para", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.34, İstanbul 2007, s. 164-165.

sistemi sayesinde sancaklardaki bazı gelirlerin sipahiye “havale” edilmesiyle, binlerce atlı okçu sipahi Osmanlı ordusunda istihdam edilebiliyordu. Yine taşradaki mukataa olarak işletilen; maden ve tuzlalar, gümrük ve bac resimleri ile mengenerler, boya ve basma atölyeleri, mum imalathaneleri, kahve değirmenleri, göçebe aşiretlerden toplanan adet-i ağnam ile gayrimüslimlerden toplanan cizye gelirleri de hazineye gelir kaydedilmiş durumda mukataa usulüyle işletilmekteydiler.³

XVII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti’nin Avrupa’daki rakibi olan devletlerle mücadelesinde Avrupa’da ortaya çıkan “barut devrimi”ne paralel olarak, ateşli silahların ve bu türden silahları kullanabilen askerlerin önemi artmıştı. Uzun bir eğitimden geçerek ok ve yayda ustalaşan atlı süvari birlikleri olan sipahiler, başta top olmak üzere ağırlıkları hafiflemiş, atış hızları ve menzilleri artmış ateşli silahlara karşı etkili olamamaya başladıkça, timar sistemi yerini Osmanlı askeri yapısının ihtiyaç duyacağı yeni piyade birliklerini besleyecek olan iltizam ve malikâne usullerine bırakacaktı. Mevcut mukataalar ve mukataaya dönüşen eskinin timar gelirleri, bu yeni ordunun finansmanında kullanılacak bu da Osmanlı hazinesinin nakit ihtiyacının artması anlamına gelecekti.

Sakız Adası ile ilgili yakın tarihli bazı çalışmalarda Osmanlılar tarafından fetihten sonra ada halkına, diğer coğrafyalarda yaşayan Osmanlı re’âyâsı’ndan farklı olarak bir takım ayrıcalıklar tanıdığından bahsedilir. Ada’da yaşayanlar vergi, ticaret, ibadet, hukuk konularında bir takım ayrıcalıklara sahiptiler. En çok dikkati çeken ayrıcalıklar vergi alanındaydı. Buna göre Sakızlılar haraç, cizye ve ispenç dışındaki vergilerden, örneğin çift resminden, koyun, bağ, bahçe ve tarlalardan alınan vergilerden muaftılar⁴. Ayrıca özel mülkiyet, sancakbeyi ve kadılar aracılığıyla güvence altına alınmıştı. Ancak Filiz Yalçın Keskin doktora çalışmasında, Osmanlı belgelerinde bu ayrıcalıkların tüm ada halkına değil sadece sakız üreten köyler için geçerli olduğunu vurgulandığını belirtmektedir⁵. Gerçekten de Sakız’da sakız ağaçlarından mastaki üreten 21 köy bünyesinde Mastaki mukataası adı verilen özel bir mali ünite oluşturulmuş, sakız üretimi ile mükellef kılınan bu köyler, devlete istenilen miktarda sakız verdikleri ve ağaçların bakımını yaptıkları sürece vergiden muaf tutulmuşlardı⁶.

Bu yayınımızı hazırlarken yararlandığımız temel arşiv belgeleri Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi bünyesindeki Bab-ı Defteri Başmuhasebe kalemine bağlı DBŞM_SKM kısaltmalı Sakız muhassıllığına ait 1 numaralı dosya içerisinde bulunan belgeler topluluğudur. Aşağıda transkripsiyonunu da vermiş olduğumuz bu belgeler topluluğu; belgenin içinde bulunduğu zarf, belgenin kendisi ve ekleri ile birlikte toplam 322 adet jpg dosyasından oluşmaktadır. Pek çoğu *sebeb-i tahrir hükmü*⁷ ile başlayan, üstünde padişah tuğrasının çekili olduğu, arka sayfasında da sakız mahkemesinde işlem görmüş hüccetlerin

3 Bkz. Mehmet Genç, “Mukataa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.31, Ankara 2020, s. 130. Devlet uygun gördüğü her türlü zirai üretim biçimini, ticari ve sanayi kazancı da mukataaya dönüştürebilirdi.

4 Filiz Yaşar Keskin, *Bir Osmanlı Adasında Toplum ve Ekonomi (XVI Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Sakız)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013, s. 32.

5 Keskin, *A.g.e.*, s. 34.

6 Dilara Dal, *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Aydın 2008, s. 84.

7 Sebeb-i tahrir hükümleri Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*

yazıldığı maliyeden çıkmış hükümler olan bu belgelerin arasında siyakat ile tutulmuş mali kayıtlar da bulunmaktadır.

Kayıtları incelemeye geçmeden önce belgelerin tutulduğu tarihlerde Sakız Adası'nın muhassıllık idaresi ile idare edilmekte olduğunu belirtmemiz gerek. Kendine özgü şartlarla oluşmuş bir idari-mali yönetim biçimi olan muhassıllık uygulaması, XVII. yüzyılın ortalarında Sakız dışında, Mora, Aydın, Halep, Kıbrıs, Canik gibi coğrafyalarda da uygulanmaktadır. Önceleri emin ve amillerin kontrolünde olan yukarıda belirttiğimiz coğrafyalardaki mîrî mukataalar, iltizam sistemine geçildikten sonra tek bir çatı altına toplanıp, muhassıllar tarafından idare edilmeye başlanmıştı⁸. İdareye getirilen muhassıl bu mukataaların gelirlerini topluyor ve yapılması gereken harcamalar için muhassıllığın gelirlerinden görevli kişilere gereken ödemeleri gerçekleştiriyordu. Genelde askeri harcamalar olan bu para transferleri muhassıllığın mali gücüne göre az ya da çok sayıda olabiliyordu.

Sakız'da bulunan en önemli mukataa kalemleri, adada sakız üreten köylere kapsayan Mastaki (mastika) mukataası ile Haremeyn mukataa kalemine bağlı Sakız gümrüğü mukataasıdır. Bu mukataa XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde İzmir, Çeşme, Balat, Eski ve Yeni Foçalar ve Urla gümrüklerini içeren büyük bir gümrük mukataası halinde olup, XVII. yüzyıl başlarında mukataanın değerinin oldukça sabit kaldığı anlaşılmaktadır⁹. Bu mukataanın gelirlerini elde ettiği sakız üretimi adanın en özgün üretimidir. Adanın güneyindeki 21 köy birleştirilerek mastaki mukataası adı verilen bir mukataa oluşturulmuş, adaya özgü bir ürün olan sakız üretimi ile geçinen köylüler bu mukataa gelirlerini oluşturan üretimin içinde yer almışlardır¹⁰. Sakız mahsulü 1,5-2 metre yüksekliğindeki sakız ağaçlarının gövdesinden, kalın dallarından alınır. Bu ürün sadece bu adada yetişmektedir. İncelediğimiz belgeler arasındaki harcamalarda mastaki ve gümrük mukataası gelirlerinden ada dışındaki yerlere yapılan harcamalara rastlamadık.

Sakız mukataaları arasında gelirlerinden çeşitli harcama kalemlerine havale yapılanların başında *Sakız ceziresi mutallâ ve sade akmişe-i mütenevviâ damgası rüsûmu* gelirleri ile *Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbûre kurâları ispenç resmi aşâr-ı şer'îyye ve rüsûmât-ı saire* gelirleri gelmektedir. *Sakız ceziresi damga rüsûmu* ve *Sakız muhassıllığı mukataât malı* kayıtlarıyla gösterilen harcamalar daha ikinci planda kalmaktadır. Belgeler arasında siyakat ile tutulmuş ayrı bir muhasebe kaydında, yukarıda isimlerini vermiş olduğumuz bu mukataaların en önemlilerinin ilk iki mukataa olduğunu gördük. Buradan yapılan bütün harcamalar ilk iki mukataa gelirlerinden yapılmışlardı. Belgede bu iki mukataa ismi ile mukataalara ait 1137 ve 1138 seneleri gelirleri belirtildikten sonra tek tek

8 Muhassıllık uygulaması için bkz. Bülent Çelik, Tanju Demir, *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari-Mali Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No:34, Aydın, 2010.

9 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler. Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, Türkçesi Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 144. Esere ait 12 numaralı tabloda bu mukataa gelirlerinin 1621,1623 ve 1626 yıllarında altı buçuk milyon akçeye yaklaşarak, neredeyse aynı olduğu göze çarpmaktadır.

10 Dal 2008, s. 84, Evliyâ Çelebi bu köy sayısını 25 olarak verir. "Anların 25 kurası sakız kuralarıdır. Sakızı tahsil edüp, emine yemin ederek teslim ederler kim bir damla sakız sonradan bulunursa katil ederler, zira cümlesi mîrîdir. Amma akçesin her re'âyâ, eminden alub haraçlarına verirler. Emin dahi bu sakızları cem' edüp Sakız hazinesine padişaha gider." Bkz. Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, 9. Kitap, Yapı Kredi Yayınları İstanbul Mart 2005, s. 67. Emecen köy sayısını 22 olarak vermektedir. Feridun Emecen, "Sakız Adasının Sakızları: Küçük Bir Osmanlı Tarım İşletmesi", *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, sa.37, 2011, s. 4.

yapılan harcamalar kaydedilmişti¹¹. Bu iki mukataadan ilki adada güçlü bir sektör halinde bulunan dokumacılık ile ilgiliyken, ikincisi müslim ve gayrimüslim re'âyâ'nın vermekle yükümlü oldukları vergileri kapsamaktadır. Bu iki mukataaya ait gelirler tablo halinde aşağıda gösterilmektedir.

Mukataa	1137 Yılı Gelirleri (Akçe)	1138 Yılı Gelirleri (Akçe)	Toplam (Akçe)
Mukataa-i resm-i ispençe ve aşar-ı şer'îyye ve rüsûmât-ı saire. Nefs-i Sakız ve kurâ-i cezire-i mezbûr	2295877	2295877	4591754
Mukataa-i resm-i damga-i mutallâ ve sade akmişe-i mütenevviâ ve eşyâ-yı saire ki der cezire-i Sakız	753084	753084	1506168

Akdeniz'deki önemli ticaret yolları üzerindeki konumundan dolayı Sakız, Anadolu'dan gelen kumaşların boyanmasında vazgeçilmez bir ürün olan şap dâhil birçok malın nakil alanlarından biriydi. Yine sadece adada yetişen sakız mastakisinden yukarıda bahsetmiştik. Ancak adanın ana endüstrisinin kumaşlar, özellikle de bitmiş pamuk ve ipek kumaşlar olduğu görülüyor. Sakız Adası'nın kendi ham ipek endüstrisi vardı ve hemen hemen tüm ürün yerel tezgâhlarda kullanılırdı. XVIII. yüzyılın ortalarında adada yaklaşık bin iki yüz tezgâh ve şehre kumaş satan elli ila altmış depo vardı¹². Cenevizlilerin idaresindeyken kurulan bu dokuma endüstrisi Osmanlı idaresinde de devam ettirilmişti. İşte yukarıdaki ikinci mukataamızın gelirlerin sağlayan üretim bu dokumacılık üretimi idi. Daha XVII. yüzyılın başlarından itibaren büyük miktarlarda Sakız kumaşları, hem İstanbul bedesteninde hem de Galata bedesteninde satılıyordu. Bursa'da ise Sakızlı tüccarlara ayırılmış bir han vardı¹³.

Bu iki ayrı gelir kaleminden iki yıl için toplam 6097922 akçe gelir elde edilmiştir. Ancak 27 ayrı kalemden 6061978 akçelik toplam harcamayla 35944 akçelik bir açık bulunmaktadır. Bu harcamaların hangi kalemler olduğu aşağıda incelenmektedir.

1. Sakız Adasındaki Mukataa Gelirlerinden Yapılan Harcamalar

1.1. Giray Hanedan Üyelerine Yapılan Havaleler

Sakız Adası sadece nadir sakız ağacından elde edilen mastakinin üretildiği ya da kendi dokuma manifaktürünü oluşturmuş, pek çok tezgâhında ipek ve pamuklu dokumaların üretildiği bir ada değildi. Ada aynı zamanda azledilmiş eski Kırım hanlarının sürgünde tutuldukları bir mekândı. Bazı sâbık hanlar Sakız ve Rodos gibi adalarda sürgündeyken vefat etmişlerdi¹⁴. İşte bu eski Kırım hanları ve yanlarındaki kalabalık maiyetlerine sâlyâne olarak yapılan ödemeler mukataa

11 D_BŞM_SKM_00001_240. Bkz. Ek.

12 Nurhan Atasoy, Walter B. Denny, Louise W. Mackie, Hülya Tezcan, İpek Osmanlı Dokuma Sanatı, TEB İletişim ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 2001, s. 173.

13 Atasoy, vd. *A.g.e.*, s. 174. 9 Mart 1723-25 Şubat 1724 arası bir yıllık dönemdeki adadaki dokuma sektörü mali açıdan kötü durumdaydı. Adada bulunan yabancı tüccar gruplarının sermayeleri zayıflamıştı. Sektör ekonomik olarak zarar görmüş, iş bulamaz olan dokuyuculardan bazıları İstanbul, Bursa, İzmir gibi şehirlere dağılmışlardı. “*Destgâhların çoğu muattâl kalub ve Rûm bazirgânlar dahi kendi meta'larını 'adem-i revâcibinden naşî işletmeyüb, nessâclara dahi kuvvet-i yevmiye tedârikinden zuhret va'ki olmağın esbâb-ı ta'âyyüşları cem'ine ba'zıları asitâne-i sa'âdetim bekârhânesine gidüb ve kimi dahi Bursa ve İzmir'e perakende olmalarıyla...*” D_BŞM_SKM_00001_140.

14 Hakan Kırımlı, “Geray Hanedanının Osmanlı Devleti Topraklarında Kalan Maddi İzleri”, *Belleten*, Aralık 2021, c. 85, sa. 305, s. 912.

gelirlerinden yapılan harcamaların başında gelmektedir. 1132, 1133, 1134, 1135, 1136, 1137 ve 1138 yıllarında bazı Giray hanedan üyelerine düzenli olarak Sakız Adası mukataa gelirlerinden sâlyâne ödemeleri yapılmıştır. Bunlar; Devlet Giray veledi Baht Giray¹⁵, Salih Giray veledi Devlet Giray¹⁶, Devlet Giray veledân-ı İslâm Giray, Ahmed Giray ve Mahmud Giray¹⁷, Selamet Giray veledi Mübarek Giray, Kırım Giray veledi Murad Giray, Canbek Giray veledi Mehmed Giray, Selamet Giray veledi Toktamış Giray, Mehmed Giray veledi Maksud Giray, Safa Giray veledi Toktamış Giray¹⁸, Sahip Giray veledi El-Hac Selim Giray¹⁹, Bahadır Giray veledi Safa Giray²⁰, Ahmed Giray Sultan veledi Hüsam Giray²¹, Safa Giray Sultan veledi El-Hac Selim Giray²² ve sâbık Kırım hanlarından olup Sakız'da ikâmet eden Devlet Giraydır²³. Bu hanedan üyelerine en küçük miktarı 18434, en büyük miktarı 366433 akçe olan sâlyâne ödemeleri, *Sakız ceziresi mutallâ ve sade akmişe-i mütenevviâ damgası rüsûmu* gelirleri ile *Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbûre kurâları ispenç resmi aşâr-ı şer'îyye ve rüsûmât-ı saire* mukataalarından gerçekleştirilmiştir. Belgelerde dikkatimizi çeken bir nokta da bu hanedan üyelerine ödemenin yapıldığı sırada mahkemede Sakız muhassıllarının da yer almalarıdır. Belgelerin geçtiği tarihlerde muhassıl olarak görev yapan El-Hac Hasan Ağa ve İbrahim Ağa'lar, sâlyâne ödemeleri yapılırken çoğunlukla mahkemede hazır bulunmaktaydılar.

1.2. Giraylar Dışında Bazı Devlet Görevlileri İçin Yapılan Havaleler

Sakız'da sadece Giraylar ikamete mecbur tutulmamışlardır. Bazı Osmanlı devlet görevlileri de Sakız ve diğer adalara sürgüne gönderilmişler, kendilerine de Kırım hanlarında olduğu gibi sâlyâne ödemeleri yapılmıştır. Bunlardan İstanköy'de ikameti ferman olunan sâbık yeniçeri ağası Ahmed'e Sakız muhassıllığı gelirlerinden 885 guruş, 4 taksitte ödenecekti. Bu eski Osmanlı görevlisi için ayrılmış olan sâlyâne önce Menteşe sancağı adet-i ağnam mukataası gelirlerindendi. Ancak Ahmed'in vermiş olduğu Menteşe'nin İstanköy'e uzak olduğuna dair arz uygun görülüş, adet-i ağnam mukataasından yapılacak ödeme ref' olunarak ödemenin Sakız muhassıllığı gelirlerinden yapılması kararlaştırılmıştı²⁴.

1.3. Askeri Nitelikli Havaleler

Bu bölümde yapılan ödemeler Sakız muhassıllığından gerçekleştirilen en büyük havale miktarını oluşturmaktadır. Sözkonusu askeri harcamalar kabaca iki grupta toplanabilir: İlk olarak Akdeniz'de görev yapan bazı fırkate kaptanlarına ve donanma-yı hümâyûn için yapılan sâlyâne ve bazı malzeme alım ödemeleri, ikinci olarak da Osmanlı Devleti'nde değişik coğrafyalarda bulunan kalelerdeki personele yapılan ödemeler ki bunlar genellikle mevâcib ve çeşitli lojistik ihtiyaçlar için yapılan havalelerdi, bu başlık altındaki ödemelerdir.

15 D_BŞM_SKM_00001_002.

16 D_BŞM_SKM_00001_008.

17 D_BŞM_SKM_00001_029.

18 D_BŞM_SKM_00001_110.

19 D_BŞM_SKM_00001_116.

20 D_BŞM_SKM_00001_119.

21 D_BŞM_SKM_00001_222.

22 D_BŞM_SKM_00001_225.

23 D_BŞM_SKM_00001_122.

24 D_BŞM_SKM_00001_053, D_BŞM_SKM_00001_054 ve D_BŞM_SKM_00001_125. "...lâkin Menteşe sancağı İstanköy ceziresine mesafe-i ba'ide olduğundan tahsilinde suûbet olmağla..."

Akdeniz’de görev alan gemi kaptanlarına Sakız muhassıllığı mukataa gelirlerinden 5 ayrı ödemenin yapıldığını görmekteyiz. Yantopî Hasan²⁵ ve Öküz Mehmed²⁶ adlı fırkate kaptanlarına *Sakız ceziresi damga rüsûmu* ile *Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbûre kurâları ispenç resmi aşâr-ı şer’îyye ve rüsûmât-ı saire* mukataalarından 200000 ila 360000 akçelik ödemeler gerçekleştirilmiştir. Bu denizciler dışında derya beylerinden merhûm Ebubekir Paşa oğlu Salih Paşa’ya²⁷ ve mîrî fırkatecilerden Muhammed kapudan’a²⁸ *Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu* mukataasından ödeme yapılmıştır. Bunun dışında donanma-yı hümâyûn kalyonları için gereken mühimmat ve malzeme için tersane eminine 120000 ve 46860 akçelik havaleler gerçekleştirilmiştir²⁹.

İkinci askeri harcama kalemini kalelerdeki görevli personelin çeşitli ihtiyaçları oluşturmaktaydı. Mukataa gelirlerinden havale yapılan kaleler Sakız’daki kale gibi hemen adada bulunan kale olduğu gibi uzak coğrafyalarda bulunan kaleler de olabilmekteydi. Şam-ı şerif taraflarında, hac yolu üzerinde bulunan Haydar, Asi Hurma, Mukattam kaleleri levazımları³⁰, Bosna livasındaki Kotor kalesi mustahfızlarının mevâcibleri ile Erzurum kalesi topçularının mevâcibleri, Yayçe kalesine bağlı bir palanga olan Urumca palangası azaban cemaati mevâcibleri, Özü kalesi yerli topçuyân mevâcibleri³¹, Sakız kalesindeki 259 nefer yeniçerinin mevâcib, zarar-ı lahm, zahire ve savb-ı baranî çuka bahaları³², 1134 yılına ait Midilli kalesindeki 692 nefer yeniçerinin ki 1137’de bu sayı 606’ya düşmüştü, mevâcib ve savb-ı baranî çuka bahaları³³, Bender kalesindeki 1443 nefer yeniçerinin lahm ve zahire bahaları ile savb-ı baranî çuka bahaları³⁴ ve Resmo kalesindeki 503 nefer yeniçerinin zahire baha ve zemistanî çuka bedelleri³⁵, *Sakız ceziresi damga rüsûmu* ile *Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbûre kurâları ispenç resmi aşâr-ı şer’îyye ve rüsûmât-ı saire* mukataası gelirlerinden ödenmişti.

Bunun dışında bazı askeri malzemenin taşınması için gereken navlun ücreti de Sakız muhassıllığı gelirlerinden ödeniyordu. Örneğin Akdeniz’deki Kaptan Paşa’ya, İstanbul’dan Ganemzâde kalyonu ile gönderilecek toplar, yuvarlak ve mühimmâtın yüklenmesinde kullanılacak şehtiye cinsi mavnanın taşıma ücreti Sakız muhassıllığı mukataa gelirlerinden ödenmişti. Bazı sefer mühimmâtının tedariki için hayme-i hassa mehterbaşısı ağa’ya da havale yapılmıştı³⁶.

1.4. Ada’daki Resmi Görevliler İçin Ayrılan Yevmiyeler

Ada’da muhassıllık idaresi altında özellikle mali konularda görevlendirilen görevlilere yapılan ödemeler de yine muhassıllık gelirlerinden gerçekleştiriyordu. Bu hizmetlerin tamamı resm-i damga

25 D_BŞM_SKM_00001_026.

26 D_BŞM_SKM_00001_041.

27 D_BŞM_SKM_00001_219.

28 D_BŞM_SKM_00001_312.

29 D_BŞM_SKM_00001_240

30 D_BŞM_SKM_00001_014. Aynı belgede Ganemzade kalyonu ile Kaptan Paşa’ya gönderilecek mühimmatı kalyona yükleyecek şehtiye cinsi mavnaya yapılan navlun ödemesiyle ilgili emir de vardır.

31 D_BŞM_SKM_00001_240.

32 D_BŞM_SKM_00001_044, D_BŞM_SKM_00001_047, D_BŞM_SKM_00001_050, D_BŞM_SKM_00001_056.

33 D_BŞM_SKM_00001_086, D_BŞM_SKM_00001_169.

34 D_BŞM_SKM_00001_229, D_BŞM_SKM_00001_234.

35 D_BŞM_SKM_00001_258, D_BŞM_SKM_00001_259.

36 D_BŞM_SKM_00001_228.

malından karşılanmaktaydı. Bazı kayıtlarda bu verginin yeniden konulduğuna dair *müceddeden vaz olunan resm-i damga malından* şeklinde ifadeler de vardır. Sakızdaki bütün dokumacılar ustabaşı olan görevliye ki Pandelli adında bir gayrimüslim idi, damga emini kapısında hazır bulunup, izinli olarak adaya ticaret için gelmiş olan tüccarın getirdiği emtiaları dokumacı tezgâhlarına dağıtma ve teslim etme hizmeti karşılığında mukataa gelirlerinden kendisine ödeme yapılacaktı³⁷. Yabancı tüccarların konuştukları ve kendi tuttıkları kayıtlar ile ilgili dil problemi için bu dili bilen görevliler istihdam ediliyordu. Tüccarın mallarının cinslerinin kaydını o dilde tutacak ve tüccarın eline yine o yabancı dilde yazılmış tezkireler verecek gayrimüslim görevliler mukataa gelirlerinden yaptıkları bu görev karşılığında yevmiye almaktaydılar. Böylece resm-i damga vergisini ödemedi emtia kaçıran tüccarın önüne geçilmiş olacaktır³⁸. Sakızdaki tezgâhlarda işlenen emtia ve eşyaya perdahçıbaşılık görevi ile görevlendirilen Loki ismindeki gayrimüslim³⁹ ile kâtiplik görevlerine getirilen diğer görevlilere de düzenli olarak ödeme yapılmaktaydı⁴⁰.

1.5. Bazı Menzillere Yapılan Havaleler

Osmanlı Devleti'nde haberin bir yerden bir yere hızlı bir şekilde ulaşması çok önemlidir. Bunun için yollar üzerinde aralıklı olarak ve belirli mesafelerde kurulan menzillerin ve burada beslenen sağlıklı atların çok büyük önemi vardı. Özellikle aciliyet taşıyan resmi buyruk ve emirlerin bir an önce ilgili coğrafyaya ulaşması son derece önemli olduğundan devlet bu noktaların layıkıyla görevini yapabilmesi için menzillere kaynak aktarırdı⁴¹. Sakız muhassıllığı gelirlerinden bu türden iki menzile mukataa gelirlerinden havale yapıldığı kayıtlarda görülmektedir. Mekri menziline mîrî ulak bargirleri için yapılan 525 guruş ve Gülgün menzili bargir ve sair bahaları için yapılan 2453,5 ve 500 guruşluk iki ayrı ödeme bu türden harcamalardandır⁴².

1.6. Başkent İstanbul'daki Bazı Kurumlara Yollanan Havaleler

Başkent İstanbul'daki önemli devlet kurumlarından olan harem-i hümayûn, enderûn-ı hümayûn ve matbâh-ı amire ve saire'ye yapılan zahire bahası havalesi olarak 228000 ve 124200 akçelik iki ayrı ödeme, matbâh-ı amire emini El-Hac Halil'in çukadarı Süleyman vekili Ömer Ağa'ya Sakız mahkemesinde teslim edilmişti⁴³.

1.7. Planlı Olmayan Harcamalar

Yukarıda belirttiğimiz harcamaların dışında, Sakız mukataa gelirlerinden, planlı olmayan bazı resmi harcamaların ödemelerinin gerçekleştirildiğini görüyoruz. 1146 yılında biniş-i hümayunda verilecek yemek için yeni olarak yaptırılması ferman olunan büyük sayban için gereken 600000 akçelik ödeme Sakız'da mastaki tahsildarı Abdullah Hoca'ya ve 687000 akçelik ikinci ödeme derya ümerâsından Lala Mehmed Paşa'nın kethüdası Ali'ye muhassıl Zekeriya Ağa tarafından

37 D_BŞM_SKM_00001_059.

38 D_BŞM_SKM_00001_062.

39 D_BŞM_SKM_00001_068.

40 D_BŞM_SKM_00001_065, D_BŞM_SKM_00001_178.

41 Bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.29, Ankara 2004, s. 159-161. Osmanlı'da karayolu ulaşımı için bkz. Ümit Ekin, "Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Karayolu Ulaşımını ve Nakliyatı Etkileyen Faktörler (1500-1800)", *Belleten*, Yıl 2017, c. 81, sa.291, s. 387-418.

42 D_BŞM_SKM_00001_240.

43 D_BŞM_SKM_00001_131, D_BŞM_SKM_00001_134.

teslim edilmişti⁴⁴.

Aşağıdaki tabloda bu ödemelerin kimlere, hangi mukataalardan yapıldığı, ödeme miktarları ödeyen ve ödemeyi kabul edenlerin kimler olduğu gösterilmiştir. Tabloda görülen tefâvüt-i hasene sütunu ise hazineye giren gelirler ile masraf olarak çıkan giderler arasındaki farkı göstermektedir. Tefâvüt gelirinin oluşması için hazineye bir gelirin altın para cinsinden giriş yapması, daha sonra aynı altının bir gider olarak hazineden çıkış yapması gerekmektedir. XVI. yüzyıl için bu tanım geçerliken XVII. yüzyıl'da her 1000 akçeye 14 akçe *mutad-ı kadîm tefâvüt-i mirî* alınır kuralı getirilmiştir. Bu %14'lük fark XVI. yüzyılın hazineye giriş çıkış yapan ve bundan kaynaklanan paranın değer kazanması tanımından farklıdır⁴⁵.

Mukataa	Havale nedeni	Tayin Olunan Meblağ (Akçe)	Tevâfüt-i Hasene Meblağ (Akçe)	Toplam Ödenen Meblağ (Akçe/Esedî Gurusu)	Toplam Meblağın Ödendiği Görevli	Ödemeyi Yapan Görevli
Sakız ceziresi akmişesi ve eşyâ-yı saire	2 CA 1132(Mart evveli)-1133 Şubatı gayetine dek Kırım Hanı Devlet Giray Han veledi Baht Giray Hanın sâlyânesi akçeleri	98600	1400	100000 akçe/833 gurusu, 13 Mısri para	Mahmud Tatar. Tabi'-i Baht Giray Sultan	Muhassıl-ı emvâl Hasan Ağa. Sahib-i tahvil
Sakız ceziresi mutallâ ve sade-i akmişe-i mütenevviâ damgası rüsûmu	2 CA 1132(Mart evveli)-1133 Şubatı gayetine dek Salih Giray Han veledi Devlet Giray Hanın sâlyânesi akçeleri	23664	336	24000akçe/200 gurusu	Mehmed Tatar. Tabi'-i Hüsam Giray Sultan	Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa. Sahib-i tahvil
Sakız ceziresi damga rüsûmu	1133 senesi Şam-ı şerif canibinde, hac yolunda Haydar, Asi Hurma? ve Mukattam kaleleri levazimatları, Akdenizdeki Kapudan Paşa'ya, İstanbul'dan Ganemzâde kalyonu ile gönderilecek toplar, yuvarlak ve mühimmatın tahmili için iktizâ eden şehtiyenin navl akçeleri	29580	420	30000 akçe/250 gurusu	Rodos mutasarıfı Süleyman Paşa biraderi Ahmed Ağa	Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Sakız ceziresi damga rüsûmu	24 CA 1134(Mart evveli)-1135 Şubat gayetine dek Akdeniz firkatecilerinden Yantopî Hasan kapudanın sâlyâne akçesi (Bodrum sakinlerinde Ali kapudana verilmiş)	354960	5040	360000 akçe/3000 gurusu	Bodrum sakinlerinden Ali kapudan	El-Hac Habib Ağa. Tabi-i Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Sakız ceziresi mutallâ ve sade-i akmişe-i mütenevviâ damgası rüsûmu	13 CA 1113 (Mart evveli)-1134 şubatı gayetine dek han-ı sâbık Devlet Giray veledi İslâm Giray, Ahmed Giray ve Mahmud Giray sâlyâneleri akçeleri	66719	947	67666 akçe/563,5 gurusu	Kendileri	Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa. Sahib-i tahvil

44 D_BŞM_SKM_00001_264, D_BŞM_SKM_00001_267.

45 Bkz. Baki Tezcan, "Tefâvüt", *Osmanlı Araştırmaları XXIV, The Journal Of Ottoman Studies XXIV*, İstanbul 2004, s. 333, 336.

Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'îyye ve rüsumât-ı saireleri	13 CA 1113 (Mart evveli)-1134 şubatı gayetine dek han-ı sâbık Devlet Giray veledi İslâm Giray, Ahmed Giray ve Mahmud Giray sâlyâneleri akçeleri	97614	1386	99000 akçe/825 guruş	Kendileri	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'îyye ve rüsumât-ı saireleri	1134 Mart evvelinden 1135 Şubatı gayetine dek Akdeniz fırkatecilerinden Öküz Mehmed Kapudan sâlyânesi	355960	4040	360000 akçe/3000 guruş	Kendisi	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'îyye ve rüsumât-ı saireleri	Gurre-i Muharrem 1134-1134 Zilhiccesi gayetine dek Sakız kalesi muhafazasında olan 259 nefer dergâh-ı muallâ yeniçerileri tayinâtları olmak üzere zarar-ı lahm ve zahire bahaları	140341	1992	142333 akçe/1186 guruş, 4 Mısri para	Sabıkan Ser Saksoni olup hala Sakız kalesi yeniçeri zabiti Ali Ağa	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'îyye ve rüsumât-ı saireleri	1135 yılı Sakız kalesi muhafazasında olan 259 nefer dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin yevmiyeleri ile 1134 senesi masar, recec, reşen ve lezez mevâcibleri	528635	7505	536140 akçe/4467,5 guruş	Sabıkan Ser Saksoni olup hala Sakız kalesi yeniçeri zabiti Ali Ağa	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'îyye ve rüsumât-ı saireleri	1133 senesi erbain-i evvelinden 1134 senesi erbain-i evveline gelinceye dek yılı Sakız kalesi muhafazasında olan 258 nefer dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin savb-ı baranî çukaları bahaları	45766	774	46440 akçe/387 guruş	Sabıkan Ser Saksoni olup hala Sakız kalesi yeniçeri zabiti Ali Ağa	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Sakız muhassıllığı malından	İstanköy ceziresinde ikameti ferman olunan sâbık Yeniçeri Ağası Ahmed'e 1135 senesi için 4 taksitte yapılacak ödeme	-	-	885 guruş	Bektaş Ağa. Vekil ve mühürdâr-ı Ahmed Ağa	Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispençleri, aşâr-ı şer'îyye ve rüsumât-ı saireleri	Sakız kalesi muhafazasındaki 266 nefer dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin gurre M. 1135-gayet-i Z. 1135 seneleri zarar-ı lahm ve zahire bahaları	144510	2051	146561 akçe/1221 guruş 13 Mısri para	-	Ali Paşa
Resm-i damga malından	Cümle dokumacıların üzerine ustabaşı olan Pandelli zimmiye, gurre C 1133-gayet-i CA 1134 arası damga emini kapısında hazır bulunmak ve izinli tüccarın emtialarını dokumacı destgâhlarına vaz ve teslim etmek görevi karşılığında	Yevmi 10 akçe ulufeden toplam 3600 akçe	-	3600 akçe	Kendisi	Damga emini Hasan Ağa

Müceddeden vaz olunan resm-i damga malından (resm-i damga ödemedem emtia kaçırıldığı için)	Gurre CA 1133-gayet-i CA 1134 arası yabancı tüccarın eşyasını ecnasıyla defterlere kayd etmek ve bu bilgileri rumî lisana çevirerek yabancı tüccarın eline bu dilde yazılmış tezkireler verme göreviyle görevlendirilmiş bir kitabet hizmeti karşılığında Memaki zımmiye	Yevmi 10 akçe ulufe		10600 akçe ¹	Kendisi	Damga emini Hasan Ağa
Resm-i damga malından	Gurre CA 1133-gayet-i CA 1134 arası damga resmi mukataası kâtibi Ali'nin fenn-i kitabetten haberi olmadığı ve uhdesinden gelmeye iktidarı olmadığından kendi isteğiyle Hacı Hüseyin'e feragati karşılığında	Yevmi 10 akçe ulufe		3600 akçe	Kendisi	Damga emini Hasan Ağa
Müceddeden vaz olunan resm-i damga malından	Gurre CA 1133-gayet-i CA 1134 arası cezire-i Sakızda ve destgâhlarda işlenen emtia ve eşyaya perdahçıbaşı tayin edilen Loki zımmiye	Yevmi 5 akçe vazife		1800 akçe	Kendisi	Damga emini Hacı Hasan Ağa
Resm-i damga malından	1134 yılı Erzurum kalesi bazı topçuyân-ı dergâh-ı âlînin masar, recec, reşen, lezez mevâcibleri	-	-	3371, 5 guruş	Mehmed Çavuş. Topçuyân-ı dergâh-ı âlî	Damga emini Hasan Ağa
Sakız ceziresi resm-i damga-i mutallâ ve sade-i akmişe-i mütenevviâ-i elvân ve eşyâ-i saire	1134 yılı Mekri menzili için bargirân-ı ulak-ı mirî ücreti	-	-	525 guruş	Menzilci Halil	Damga emini Hasan Ağa
Sakız ceziresi resm-i damga-i mutallâ ve sade-i akmişe-i mütenevviâ-i elvan ve eşya-i saire	1133 yılı Bosna livası Kator kalesi mustahfizân mevâcibleri	-	-	228,5 guruş	Ahmed Ağa	Damga emini El-Hac Hasan Ağa
Mukataât-ı muhassıllık-ı cezire-i Sakız	1134 yılı bahâ-i bargirân ve mesârif-ı saire menzil-i Gülgün	-	-	2453,5 guruş	Hacı Osman zade Mehmed	Hasan Ağa
Mukataa-i damga-i cezire-i Sakız	1134 yılı bahâ-i bargirân ve mesârif-ı saire menzil-i Gülgün	-	-	500 guruş	Mehmed Ağa. Hacı Osman zade	
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'iyeye ve rûsûmât-ı saireleri mukataası	1134 senesi erbain evvelinden 1135 senesi erbain evveline dek Midilli kalesi muhafazasındaki 692 nefer dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin savb-ı baranî çukaları bahaları	-	-	124500 akçe/1038 guruş	Hafız Halil Çavuş bin Hasan	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i El-Hac Hasan Ağa

Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'iyeye ve rûsûmât-ı saireleri mukataası	Kırım Hanı Devlet Giray'ın veledi İslâm Giray, Ahmed Giray ve Mahmud Giray'ın 24 CA 1134-1135 Şubatı gayetine değin müstehâk oldukları sâlyâneleri	164333	2333	166666 akçe/1388 guruş, 15 Mısri para, 2 akçe	El-Hac Hüseyin Efendi bin İbrahim Efendi. Vekil	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'iyeye ve rûsûmât-ı saireleri mukataası	Akdeniz firkatecilerinden Öküz Mehmed kapudanın 25 C 1135-1136 Şubatı gayetine değin müstehâk olduğu sâlyâne akçesi	197200	2800	200000 akçe/1666,5 guruş	Kendisi	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'iyeye ve rûsûmât-ı saireleri mukataası	Sakız kalesi muhafazasındaki 267 nefer dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin 1135 senesi masar, recec, reşen ve lezez mevâcibleri	739623	10501	750124 akçe/6251 guruş	Dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin zabiti Ali Ağa	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'iyeye ve rûsûmât-ı saireleri mukataası	1134 senesi erbain evvelinden 1135 senesi erbain evveline dek Sakız kalesi muhafazasındaki 266 nefer dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin savb-ı baranî çukaları bahaları	47210	670	47880akçe/399 guruş	Dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin zabiti Ali Ağa	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i El-Hac Hasan Ağa
Sakız ceziresi resm-i damga-i mutallâ ve sade ve saire resmi mukataası	Selamet Giray veledi Mübarek Giray, Kırım Giray veledi Murad Giray, Canbek Giray veledi Mehmed Giray, Selamet Giray veledi Toktamış Giray, Mehmed Giray veledi Maksud Giray ve Safa Giray veledi Toktamış Giray'ın 5 CA 1135-Mart evveli 1136 senesi sâlyâneleri	366433	5602	377635 akçe/3096 guruş	Girayların vekili olan Mustafa nam kimesne	El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'iyeye ve rûsûmât-ı saireleri mukataası	Selamet Giray veledi Toktamış Giray. Kalgay-ı sabık'ın 24 CA 1134-Mart evveli 1135 senesi müstehâk olduğu sâlyâneleri	42496	603	43099 akçe/359 guruş, 6 pare	Kalgay-ı sabık'ın vekili olan Mustafa nam kimesne	El-Hac Hasan Ağa
Sakız ceziresi ispenç resmi ve rûsûmât-ı saire mukataası	Sahib Giray veledi El-Hac Selim Giray. Han-ı sabık. Ve Azimet Giray sultanın 5 CA 1135-1136 Şubat gayetine dek müstehâk oldukları sâlyâneleri.	128797	1828	130625/1088,5 guruş, 1 pare,2akçe	Sahib Giray sultana tabi Mehmed bölükbaşı canibinden Mustafa tatar	El-Hac Hasan Ağa

Sakız ceziresi mutallâ ve sade ve saire resmi mukataası	Bahadır Giray veledi Safa Giray sultanın 5 CA 1135-1136 Şubatı gayetine değin müstehâk olduğu sâlyânesi	59160	840	60000/500 guruş	Mustafa. Vekil	El-Hac Hasan Ağa
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabii mukataaları	Sâbık Kırım hanı Devlet Giray. Haliyâ Sakız'da meks.1136 yılı atıyyesi akçesi.	118000	2000	200000/1000 guruş	Kendisi	El-Hac Hasan Ağa
Sakız ceziresi mutallâ ve sade ve akmişe-i mütenevvîa ve esvâb ve saire damga resmi mukataası	Gurre Z 1135-şehr-i mezbur gayetine değin iktizâ eden harem-i hümâyûn, enderûn-ı hümâyûn, matbâh-ı amire ve saire zahire bahaları	224808	3192	228000/1900 guruş	Matbah-ı amire emini El-hac Halil'in çukadarı Süleyman vekili Ömer Ağa'ya	El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ceziresi ve kuraları ispenç resmi ve aşar-ı şer'iyye ve rûsûmât-ı saireleri mukataası	Gurre Z 1135-şehr-i mezbur gayetine değin iktizâ eden harem-i hümâyûn, enderûn-ı hümâyûn, matbâh-ı amire ve saire zahire bahaları	122462	1738	124200/1035 guruş	Matbah-ı amire emini El-hac Halil'in çukadarı Süleyman vekili Ömer Ağa'ya	El-Hac Hasan Ağa
Sakız muhassıllığı malından	Gurre B 1136-C 1137'ye değin İstanköy ceziresinde meks ve ikameti ferman olunan sâbık Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa'ya. Ahmet Ağa'nın arzuhaline göre: kendisine Menteşe sancağı adet-i ağnâm mukataası malından dört taksit ile 880 guruş tayin olunmuş, ancak Menteşe sancağı İstanköy'e uzak olduğundan, yerine Sakız muhassıllığı malından akçe tayin olunmuştu.	885 guruş	-	885 guruş		Sakız Muhassılı İbrahim Ağa. (Sâbık Yeniçeri Ağa'sı Ahmed Ağa'nın dört taksit olarak aldığı 885 guruşun her bir taksitine ait muhassıl İbrahim Ağa'ya verdiği belgeler eklidir)
Nefs-i Sakız ceziresi ve kuraları ispenç resmi ve aşar-ı şer'iyye ve rûsûmât-ı saireleri mukataası	Midilli kalesi muhâfazasında olan 606 nefer dergâh-ı muâllâ yeniçerilerinin 1137 yılı masar, recec, reşen ve lezez mevâcibleri	118320	1680	120000/1000 guruş	?	?
Resm-i damga malından	Gurre C 1134-1135 senesi CA gayetine değin damga emaneti kapısında hazır bulunmak ve izinli tüccarın emtiasının destgâhlara dağıtımını yapmak şartıyla Pandelli zimmîye	Yevmi 10 akçe	-	30 guruş (yıllık yevmiye)	Kendisi	Damga emini El-Hac Hasan Ağa
Müceddeden vaz olunan resm-i damga malından (resm-i damga ödemedem emtia kaçırdığı için)	Yabancı tüccarın eşyasını ecnasıyla defterlere kayd etmek ve bu bilgileri rumî lisana çevirerek yabancı tüccarın eline bu dilde yazılmış tezkireler verme göreviyle görevlendirilmiş bir kitabet hizmeti karşılığında mord olan Memaki zimmînin yerine büyük oğlu Yakobi zimmîye	Yevmi 10 akçe	-	24 R 1136-sene gayetine gelince 36günlük ulufesi	Kendisi	Damga emini El-Hac Hasan Ağa

Cezire-i Sakız'da müceddeden vaz' olunan resm-i damga malından	Gurre C 1134-gayet-i CA 1135 arası damga resmi mukataası kâtibi Ali'nin fenn-i kitabetten haberi olmadığı ve uhdesinden gelmeye iktidarı olmadığından kendi isteğiyle Hacı Hüseyin'e feragati karşılığında	Yevmi 10 akçe ulufe	-	3600 akçe	Kendisi	Damga emini Hasan Ağa
Müceddeden Sakız'da vaz' olunan resm-i damga malından	Gurre C 1135-sene-i mezbure gayetine dek cezire-i Sakızda ve destgâhlarda işlenen emtia ve eşyaya perdahçıbaşı tayin edilen Loki zımmiye	Yevmi 5 akçe vazife	-	1800 akçe	Kendisi	Damga emini Hacı Hasan Ağa
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Derya beylerinden Salih Paşa ibnül merhûm Ebubekir Paşa'ya 6 C 1137 (Mart evveli)-1138 Şubatı gayetine değin müstehâk olduğu sâlyâne akçesi	295000	5000	300000/2500 guruş	Kendisi	Sakız muhassılı El-Hac İbrahim Ağa
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Ahmed Giray Sultan veledi Hüsam Giray'ın 26 C 1137 (Mart evveli)-1138 Şubatı gayetine değin müstehâk olduğu sâlyânesi akçeleri	18438	312	18750/156 guruş, 10 pare	El-Hac Seyyid Mehmed	Sakız Muhassılı El-Hac İbrahim Ağa
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Han-ı sâbık Safa Giray Sultan veledi El-Hac Selim Giray'ın 7 B 1138 (Mart evveli)-1139 Şubatı gayetine değin müstehâk olduğu sâlyânesi akçeleri	169625	2875	172500.1437,5 guruş	Kendisi	Sakız Muhassılı El-Hac İbrahim Ağa
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Bender kalesi muhafazasındaki 1443 nefer dergâh-ı muâllâ yeniçerilerinin gurre M 1138-gayet-i Z 1138 senesine değin bir senelik zarar-ı lahm ve zahire bahaları	261443	4431	265864/2215,5 guruş	?	Sakız Muhassılı El-Hac İbrahim Ağa
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Bender kalesi muhafazasındaki 1442 nefer dergâh-ı muâllâ yeniçerilerinin erbain-i evveli 1137-erbain-i evveli 1138 senesine gelinceye değin müstehâk oldukları 1442 savb-ı baranî çukaları bedeli	255234	4326	259560/2163 guruş	?	Sakız Muhassılı El-Hac İbrahim Ağa
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Resmo kalesi muhafazasındaki 503 nefer dergâh-ı muâllâ yeniçerilerinin erbain-i evveli 1145-erbain-i evveli 1146 senesine gelinceye değin müstehâk oldukları zemistanî çukaları bedeli	66540	-	66540/554,5 guruş	?	?
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Resmo kalesi muhafazasındaki 504 nefer dergâh-ı muâllâ yeniçerilerinin gurre M 1146-Z gayeti 1146 senesine gelinceye değin müstehâk oldukları zahireleri bahaları	224134	-	224134/1867,5 guruş, 11 pare, 1 akçe	?	?
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	1146 senesinde biniş-i hümayûnda yemeklik için müceddeden yaptırılması ferman olan kebir saybanın iktizâ eden mesârıfı akçeleri	60000	-	60000/500 guruş	Abdullah Hoca. Cezire-i Sakız'da mastaki tahsildarı	Muhassıl Zekeriya Ağa

Vezir Ebubekir Paşa ve ayân El-Hac Ahmed tahvilindeki Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	1146 senesinde biniş-i hümayûnda yemeklik için müceddeden yaptırılması ferman olan kebir saybanın iktizâ eden mesârîfi akçeleri	687600	-	687600/5730 guruş	Ümerâ-yı deryâdan Lala Mehmed Paşa kethüdası Ali	Muhassıl Zekeriya Ağa
Müceddeden vaz' olunan resm-i damga malından (resm-i damga ödemedem emtia kaçırıldığı için)	Yabancı tüccarın eşyasını ecnasıyla defterlere kayd etmek ve bu bilgileri rumî lisana çevirerek yabancı tüccarın eline bu dilde yazılmış tezkireler verme göreviyle görevlendirilmiş bir kitabet hizmeti karşılığında mord olan Memaki zimmînin yerine büyük oğlu Yakobi zimmiye	Yevmi 10 akçe	-	10 RA 1145-senesinde Sultan Ahmed zamanında verilmiş olan atik beratı yerine yeni beratı verilmiş.	Kendisi	Sakız Muhassılı ve damga-i akmişe-i mütenevvia emini Zekeriya Ağa
Vezir Ebubekir Paşa ve ayân El-Hac Ahmed tahvilindeki Sakız ceziresi muhassıllığı ve damga ve tevabihu mukataası	Mîrî firkatecilerden Muhammed Kapudan'ın 29 L 1148-1149 senesi şubatı gayetine dek müstehâk olduğu sâlyânesi akçeleri ²	100000	-	100000/833 guruş, 13 pare, 1 akçe	Mukataanın asıl malından havale ziyade olduğundan ahar maldan havalesi için izin istenmiştir.	
Vezir Ebubekir Paşa ve ayân El-Hac Ahmed tahvilindeki Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Mühimmât-ı seferiye tedariki için hayme-i hassa mehterbaşısı ağa'ya hitaben 16 L 1149 tarihli tezkire	-	-	2500 guruş	-	10 güne dek muhassıl tarafından teslim ettirilmesi, muhalefet eden olursa da huzur-ı hazret-i kaymakamiye getirilmesi babında ferman sadır olmuştur.

Sonuç

Sakız Adası, mesafe açısından Anadolu kıyılarına Ege Denizi'ndeki en yakın adalardan biridir. Coğrafi konumu nedeniyle uzun bir süre Ceneviz idaresinde Doğu ile Batı arasında bir köprü görevi görmüş, ticaretin yoğun olarak yapıldığı bir ada olarak, başta sakız olmak üzere kendine özgü zirai ürünlerin üretimi ve pazarlanması ile birlikte, gelişmiş bir mikro ekonomik yapı meydana getirebilmiştir. Osmanlı fethi sonrasında da adada kurulu dokuma endüstrisi ile geleneksel olarak üretimi yapılan tarım ürünlerinin mukataa usulüyle vergilendirilmesi yoluna gidilmiş, elde edilen gelirden de bazı kalemlere harcamalar yapılmıştır. Ada'da tesis edilen muhassıllık uygulaması ile mukataa gelirleri göreve getirilen muhassıllar tarafından toplanmaya başlanmış, adada mevcut bulunan mahkemede, başkent İstanbul'un istediği kalemlere ödemeler gerçekleştirilmiştir. Ödemeler, bu tahsil göreviyle görevlendirilmiş olan görevli ve vekillere yapılmıştır. *Sebeb-i tahrir hükmüyle* istenen ödemeler gerçekleştirildikten sonra aynı belgenin çoğunlukla arka tarafına, ödeme işleminin gerçekleştirildiğine, alacaklının alacağına kalmadığına dair mahkemeden alınan hüccet, mahkemede bulunan şuhûdü'l-hâl ile birlikte kaydedilmiştir.

Ege denizinin tam merkezinde, Anadolu kıyılarına çok yakın bir konumda bulunan Sakız'daki Osmanlı idaresi XVIII. yüzyıl'da önemli bir yönetim değişikliğine gitmişti. Ada'da XVI. yüzyıl'daki fetihden sonra atanan sancak beyi, XVII. yüzyıl'da Sakız muhafızına ve sonra da Sakız muhassılına dönüştürülmüştü. Adanın en önemli üretim ve gelir kaynaklarının kontrolüne getirilen muhassılın en önemli görevi, başkent İstanbul'un gerekli gördüğü yerlere bu gelir kaynaklarından tahsil ettiği akçelerden havaleler yapmaktı. Ada'ya özel bir üretim olan mastikanın çoğu muhassıl gözetiminde İstanbul'a gönderilmekteydi. İncelediğimiz yıllar arasında mastika mukataası gelirlerinden yapılmış herhangi bir harcamaya rastlamadık. Yine bir mukataa olarak işletildiğini bildiğimiz bu üretimden elde edilen gelirlerin ya farklı yerlere harcadığını ya da farklı defterlerde kayıtlarının tutulduğunu düşünmekteyiz.

İncelediğimiz yıllarda Sakız'daki mukataalardan özellikle ikisinden, oldukça fazla miktarda havalenin gerçekleştirildiğini gördük. *Mukataa-i resm-i ispençe ve aşar-ı şer'îyye ve rûsûmât-ı saire ve Nefs-i Sakız ve kurâ-i cezire-i mezbûr ve Mukataa-i resm-i damga-i mutallâ ve sade akmişe-i mütenevviâ ve eşyâ-yı saire ki der cezire-i Sakız* olarak kayıtlı bu iki mukataa sahip oldukları gelirlerle, başta Giray hanedan üyelerine yapılan sâlyâne ödemeleri olmak üzere birçok askeri harcamayı, adadaki mukataaların işleyişinde görevlendirilmiş bürokratların yevmiyelerini, başkent İstanbul'daki bazı önemli kurumların ihtiyaçlarını, bazı menzilleri ve inşa faaliyetlerini finanse etmişlerdi.

Bu durum öyle görünüyor ki adanın ekonomik gücünü oldukça zorlamıştı. Muhassılın göndermiş olduğu arzlarda bu durum açıkça belirtilmişti. Sadece iki mukataadan elde edilen gelirlerin başta Giraylar olmak üzere daha çok askeri nitelikteki çok sayıda harcamaya için kullanılması, Sakız'da oldukça eski bir geçmişi olan dokuma sektöründen elde edilen muhassıllık gelirlerine büyük bir darbe vurmuş görünmektedir. Belgelerde ayrıca yabancı dil bilen mukataa çalışanları ile ilgili ihtiyaç, onlara ödenen yevmiye ve bu görevlilere tevdi edilen görevlerin neler olduğuna dair bilgileri, incelediğimiz dosyada bulunan belgelerden elde ediyoruz. Yine bu belgelerden, Sakız'daki damga resminin bir dönem alınamaz hale geldiğini "*müceddeden vaz' olunan resm-i damga malından*" ifadesinden öğreniyoruz. Bu gelirin özellikle uluslararası ticaretten alındığını, yabancı dil bilen görevlilerin, verginin sağlıklı bir şekilde toplanması için çok önemli olduklarını ve Osmanlı devletinin bu vasfa sahip olmayan kâtiplerin yerine yabancı dil bilgisine sahip Osmanlı tebaasından zımmîleri kitabet görevine getirerek bunu sağlamaya çalıştığını görüyoruz.

Anadolu'ya olan yakınlığı ve özellikle İstanbul-İskenderiye arasındaki deniz seyrüsefer güzergâhı üzerinde yer alan Sakız Adası'na, XVII. yüzyıl'da Öküz Mehmed Paşa gibi bazı Osmanlı vezirlerinin ticari yapılar inşa ettirdikleri kurdukları vakıflara ait kayıtlardan anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılda ada ekonomisi Osmanlı devletinin dış ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır. Sakız'da uzun süreden beri önemli bir üretim alanı olan dokumacılık başta olmak üzere, mukataa olarak idare edilen çeşitli üretim biçimlerinden elde edilen vergiler, muhassıllar eli ile yoğun bir biçimde, başta askeri kalemler olmak üzere merkezi devletin gerçekleştirdiği bazı harcamalar için kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Bab-1 Defteri Başmuhasebe Kalemi Sakız Muhassıllığına Ait 1 Numaralı Dosya İçindeki Belgeler (D_BŞM_SKM_00001)

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akyıldız, Ali, “Para”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.34, İstanbul 2007, s.163-166.

Atasoy, Nurhan, Walter B. Denny, Louise W. Mackie, Hülya Tezcan, İpek Osmanlı Dokuma Sanatı, TEB İletişim ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 2001.

Çelik, Bülent, Tanju Demir, *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari-Mali Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No:34, Aydın 2010.

Dal, Dilara, *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2008.

Ekin, Ümit, “Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Karayolu Ulaşımını ve Nakliyatı Etkileyen Faktörler (1500-1800)”, *Bellekten*, Yıl 2017, c. 81, sa.291, s. 387-418.

Emecen, Feridun, “Sakız Adasının Sakızları: Küçük Bir Osmanlı Tarım İşletmesi”, *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, sa.37, 2011, s.1-16.

Evlîyâ Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi*, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, 9. Kitap, Yapı Kredi Yayınları İstanbul Mart 2005.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler. Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, Türkçesi Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.

Genç, Osman Onur, *Osmanlı Mısır'ında Bir Yerel Hazine Örneği “Keşufiyye” (1711-1795)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021.

Genç, Mehmet, “Mukataa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.31, Ankara 2020, s.129-132.

Halaçoğlu, Yusuf, “Menzil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.29, Ankara 2004, s. 159-161.

Keskin, Filiz Yaşar, *Bir Osmanlı Adasında Toplum ve Ekonomi (XVI Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Sakız)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013.

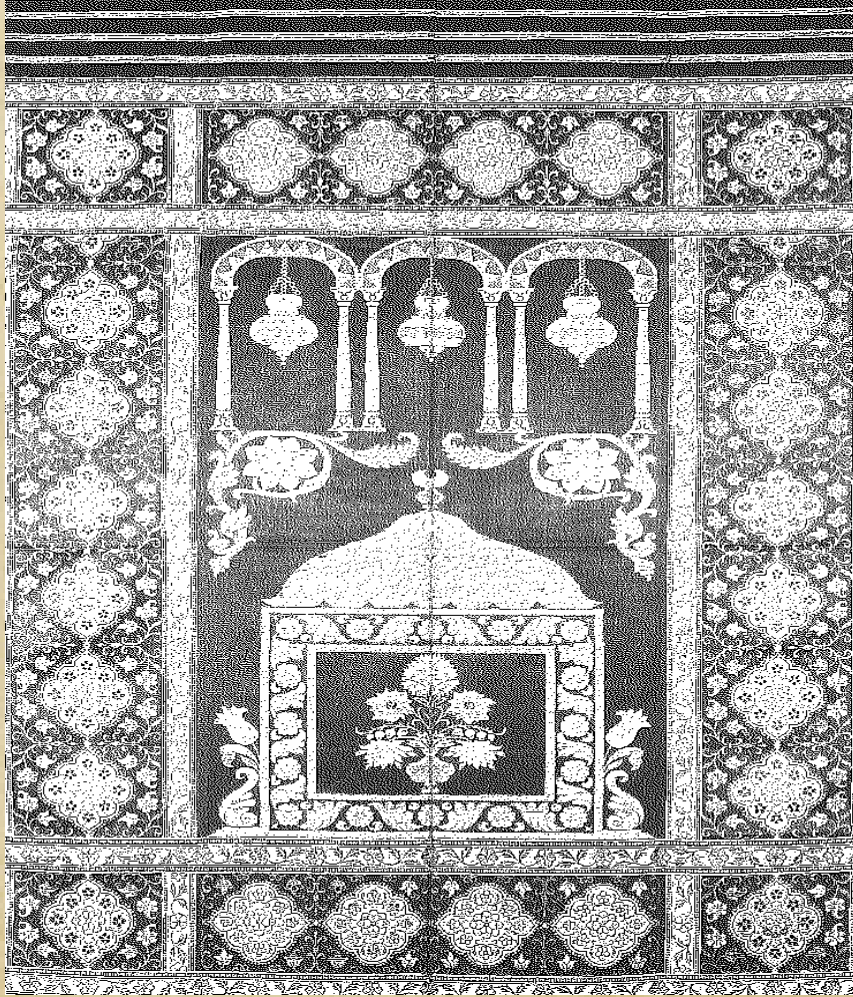
Kırımlı, Hakan, “Geray Hanedanının Osmanlı Devleti Topraklarında Kalan Maddi İzleri”, *Bellekten*, Aralık 2021, c. 85, sa. 305, s. 889-931.

Rustow, Dankwart A., “Askeri Miras”, L. Carl Brown, İmparatorluk Mirası. Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası içinde. Çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2000, s. 360-380.

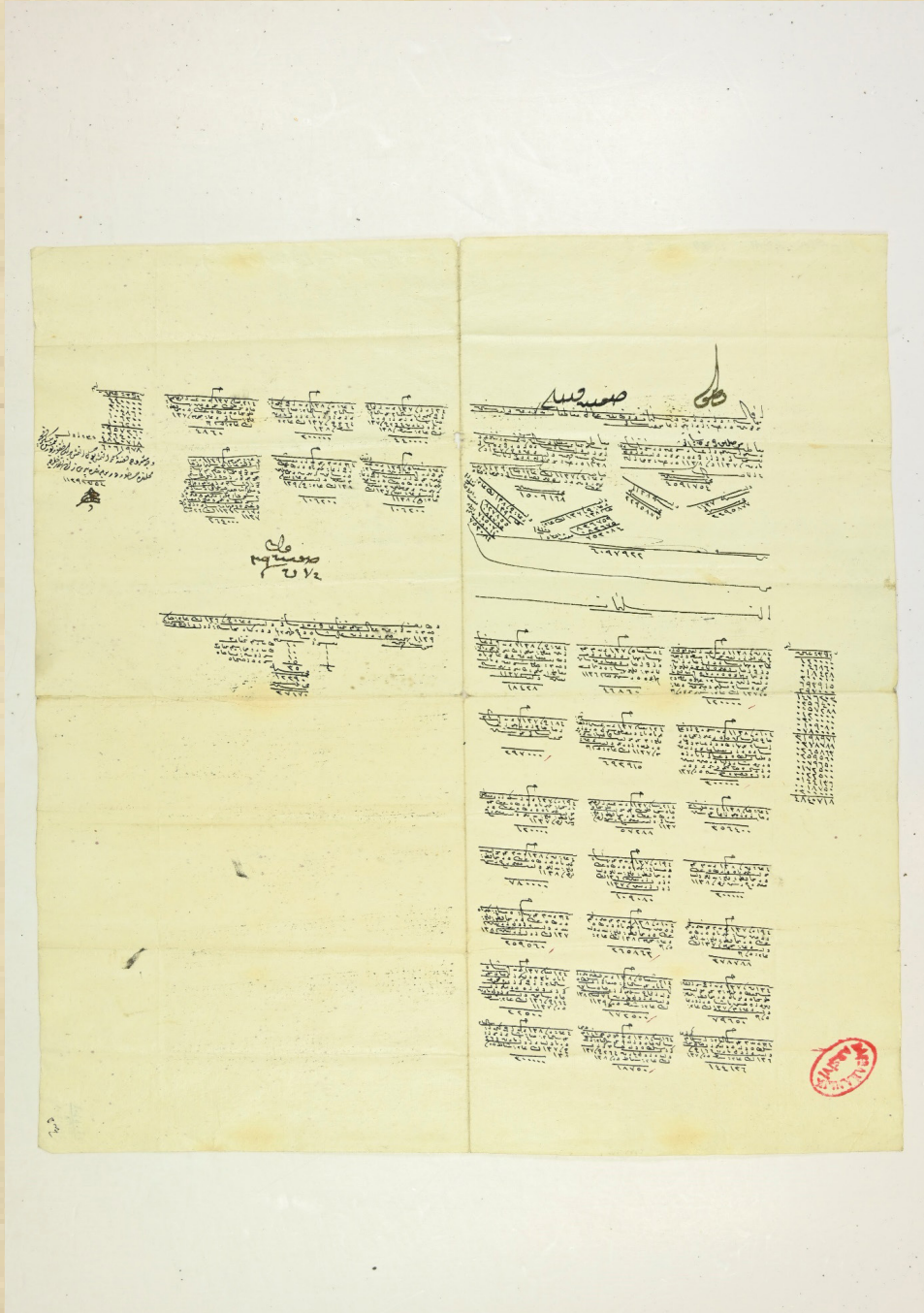
Tezcan, Baki, “Tefâvüt”, *Osmanlı Araştırmaları XXIV, The Journal Of Ottoman Studies XXIV*, İstanbul 2004, s. 333-344.

Şekil 1: Topkapı sarayında bulunan Sakız'da dokunmuş seccade arkasındaki Sakız gümrüğüne ait damgalar. Atasoy vd., İpek Osmanlı Dokuma Sanatı, s. 174.

Şekil 2: Sakız gümrüğüne ait damgaların bulunduğu Topkapı sarayındaki sözkonusu seccade. Atasoy vd., *A.g.e.*, aynı yer.

Ek: D_BŞM_SKM_00001_240.

(Tablo içinde kullanılan dipnotlar)

1 3600 akçe olmalı.

2 Muhammed kapudan'a 1148 senesi Sakız muhassıllığı mukataa malından ödenecek bir yük akçenin, yapılması istenen diğer havale miktarlarının fazla olması nedeniyle başka maldan havale edilmesi için izin istenmektedir. "Fırkate kapudanlarından Muhammed kapudanın salyânesi için yüz kırk sekiz senesi Sakız muhassıllığı malından işbu sebab-i tahrir hükmü ile bir yük akçe havale olunub lâkin mukataanın asıl malından havale ziyade olduğundan meblâğ-ı mezbûrun ahar maldan havalesi için edası yazılmak babında izn-i fermân devletlü inayetlü sultanım hazretlerindir" *D_BŞM_SKM_00001_313. D_BŞM_SKM_00001_155'te de Sakız muhassılı; tahsil ettikleri cizye malından başka ellerinde akçe kalmadığını, muhasıllık malının teslim edildiğini ancak matbâh-ı âmire emini efendinin 5-6 yük akçe dahi havale buyurduğunu, damga malından teslim ettiklerinin tahsil ettiklerinden fazla olduğu bilgisini vermektedir. "...ve bundan böyle mal-ı cizyeden gayri zimmetimizde mal kalmadı. Mal-ı muhassıllık cümlesi havale olduğundan ma'ada beş-altı yük akçe dahi zîde havale buyurmuştur. Bir taraftan teslim ediyoruz mal-ı damgadan dahi havale olunmağla tahsilimizden izdiyâd-ı mal teslim olunmuştur. Malûm-ı devletleri buyruldukda bir türlü tekâsülümüz yoktur. İnşallahu teâlâ geçen seneden bu sene-i mübarekede ziyadesiyle sa'y olunur..."*